

Israelilaisten maahanmuutto arkeologian valossa

Luento STI:ssä 22.1.2007

Väitöksen lektioluento

Åbo Akademi 8.12.2006

Eero Junkkaala

Israelilaisten maahantulo on ollut vuosikausien ajan Raamatun arkeologian kuumimpia kysymyksiä. Tuntuu uskomattomalta, että vaikka jokainen tutkija tuntee samat ruukut ja samat rauniot, käsitykset israelilaisten alkuperästä eroavat niin tavattomasti toisistaan.

Tapahtumasarjan ajoituksen ääripäät ovat jopa 800 vuoden päässä toisistaan. Ei ole ihme, jos maallikko tekee yksinkertaisen kysymyksen: voiko arkeologia kertoa mitään varmaa tämänkaltaisista muinaisista tapahtumista.

Perinteinen käsitys israelilaisten maahantulosta sijoittaa tapahtumat 1200–1100 -luvulle eKr. Vaikka tutkijat ovat kauan tienneet, että Joosuan ja Tuomarien kirjan kuvaukset on kirjoitettu huomattavasti näiden aikojen jälkeen – lopullisesti ehkä 500-luvulla eKr. – on aivan selvää, että tekstit sisältävät paljon vanhempaa traditiota. Useimmissa tutkimuksissa Israelin tulo Kanaanin maahan sijoitetaan edelleen tuohon äsken mainittuun rautakauden alkuun. 1980-luvulta alkaen tämän näkemyksen haastajaksi on tullut ns. uuden paradigman suuntaus, jonka mielestä israelilaisten historia omassa maassaan alkaa vasta monta sataa vuotta myöhemmin. Niinpä jokaisessa uudessa tutkimuksessa – tässäkin – on tämä uuden paradigman haaste otettava käsiteltäväksi.

Millaisia mahdollisuuksia meillä sitten on selvittää tällaisten muinaisten tapahtumien mahdollinen historiallisuus? Otan esimerkin eräästä meidän aikamme maanvalloituksesta. Kun aloitin omaa tutkimustani syksyllä 2003, seurasimme mielenkiinnolla amerikkalaisten suorittamaa Irakin valtausta. Saatoimme seurata tiedotusvälineistä amerikkalaisten etenemistä kaupungista toiseen kohti pääkaupunkia, Bagdadia. Jos arkeologit joskus vuosisatojen kuluttua tutkivat, millaista näyttöä tästä sodasta on, tulokset saattavat olla kovin niukkoja. Ehkä joitain raunioita siellä täällä, mutta niistäkään ei voi olla varma, onko niiden aiheuttaja juuri USA:n armeija. Ehkä joitain amerikkalaisten esinelöytöjä, mutta saattaisi käydä niinkin, että juuri mitään ei löydetäisi. Ainoa varma seikka olisi, että kyseisessä sodassa mainitut kaupungit ovat olleet asuttuja tuona aikana, joten on vähintään mahdollista, että kyseinen sota on käyty. Jos sen sijaan kävisi niin, että kirjallisista maininnoista huolimatta niissä kuvattuja kaupunkeja ei sinä aikana todellisuudessa ollutkaan, meidän olisi pääteltävä, että jenkit ovat sepittäneet kauniin fiktiivisen kuvauksen Irakin valloituksesta. Siis vaikka arkeologia ei voisi varmuudella osoittaa kyseistä sotaa käydyksi, se voisi pitää sitä hyvin mahdollisena, koska kirjalliset lähteet ja kaivaustulokset eivät anna asioista ristiriitaista kuvaa. Tämä on se argumentaation tapa, jota tässä tutkimuksessani käytän. Lisäksi voidaan todeta, että vaikka kyseinen Irakin sota oli tarkoitettu nopeaksi maanvalloitukseksi, se on edelleen kesken. Raamatunkin sodat ovat voineet kestää aiottua ja kuvattua kauemmin.

Olen tutkinut sekä egyptiläisten jälkiä kahdesta sotaretkestä että Joosuan kirjan kuvaamaa maanvalloitusta. Thutmoses III on käynyt sotansa pari sataa vuotta ennen Joosuan kuvaamaa aikaa ja Sisak saman verran Joosuan ajan jälkeen. Molemmat faraot ovat hakkauttaneet temppeleihinsä pitkät luettelot valloitetuista kaupungeista. Tutkin näitä paikkakuntaluetteloita kolmiportaisesti. Ensin selvitin, mihin kanaanilaiseen tai israelilaiseen kaupunkiin Egyptin hieroglyfeillä kirjoitettu nimi mahdollisesti viittaa. Sitten paikansin kaupungin sijainnin kartalta. Kolmanneksi tutkin sen arkeologisen historian kyseiseltä ajanjaksolta. Olen käynyt läpi yhteensä 116 paikkakunnan asutuksen vaiheet.

Tämä selvitys on ensinnäkin vastannut kysymykseen, ovatko faraoiden listoilla mainitut kaupungit olleet olemassa silloin, kun niiden tekstien mukaan oli väitetty olleen. Lisäksi olen etsinyt niistä jälkiä egyptiläisten vaikutuksesta ja kysynyt, löytyykö kaupungista tuhon jälkiä. Tähän prosessiin jää monia epävarmuustekijöitä, kuten esimerkiksi paikan nimen identifioiminen, sen maantieteellisen sijainnin eri mahdollisuudet sekä joidenkin kaivaustulosten, erityisesti vanhimpien survey-tutkimusten heikko laatu. Surveyllä

tarkoitamme maanpinnalla tehtävää kartoitusta, joka usein edeltää varsinaista kaivaustyötä. Näistä seikoista huolimatta normaaleja historiallisen maantieteen ja arkeologian metodeja käyttäen voidaan muodostaa kohtuullisen hyvin kuva siitä, onko asianomainen Egyptin sotaretki ollut mahdollinen tai todennäköinen.

Thutmoses III hallitsi vuosina 1479-1425 eKr. Hän teki tuona aikana 17 sotaretkä Palestiinan ja Syyrian alueelle. Kaupungeista jotka hän kertoo valloittaneensa, voidaan tunnistaa ja paikantaa 46. Näistä 17:ssä on suoritettu arkeologisia kaivauksia ja 16:ssa tehty survey-tutkimus, yhteensä siis 33 paikkakuntaa, joista voimme odottaa jonkinlaista arkeologista informaatiota.

Jokaisesta kaivetusta kaupungista löytyy asutuskerrostuma Thutmoseksen ajalta ja kaikista kartoitetuistakin yhtä epävarmaa lukuun ottamatta. Asutus siis kertoo sotaretken mahdollisuudesta. Lisäksi Thutmoseksen skrabeuksia eli hänen nimellään varustettuja leimasimia on löydetty neljästä kohteesta ja muita egyptiläisiä esineitä, esimerkiksi steloja, amuletteja, patsaiden osia ja astioita on löydetty kahdeksalta paikkakunnalta. Kinneretistä löydetty stela eli kiveen hakattu sotaraportti lienee vahvin dokumentti Thutmoseksen käymistä sodista.

Kaikista Thutmoseksen listan kaupungeista vain kolmesta tai neljästä löytyi jälkiä kaupungin tuhoamisesta. Nämä ovat Hasor, Akko, Taanak ja mahdollisesti Geser. Tämä osoittaa, että useimmissa tapauksissa Thutmoses lienee vain alistanut kanaanilaiset kaupungit vasalleikseen tuhoamatta niitä.

Sisak eli Shosenk I hallitsi vuosina 945–924 eKr. Hän teki sotaretkensä Israeliin noin vuonna 925 eKr. Hänen Karnakin temppelin seinään hakkaamastaan valloitetujen kaupunkien listasta voidaan tunnistaa ja paikantaa 41 nimeä. Näistä 11:ssä on tehty kaivauksia ja 16:ssa suoritettu survey-tutkimus. Jokaisesta löytyy asutus siltä ajalta, johon faroon sotaretki ajoitetaan. Tämä siis jälleen puhuu sotaraportin mahdollisen historiallisuuden puolesta. Vahvin todistus Sisakin valloituksesta on Megiddosta löydetty stela, jossa farao itse kertoo käyneensä kaupungissa.

Sisakin valloittamiksi väittämistään kaupungeista kuudesta löytyy jälkiä kaupungin tuhosta. Nämä ovat Megiddo, Taanak, Beit Shean, Rehob, Gezer ja Yaham. Tässäkään tapauksessa emme voi olla varmoja, oliko Sisakin hyökkäys kaikkein hävitysten takana. Näyttää kuitenkin todennäköiseltä, että Sisakilla oli enemmän tarvetta taistella tässä vihollismaassa kuin Thutmoseksella. Hänhän tuli israelilaisten asuttamaan maahan, kun Thutmoses oli suunnannut kampanjansa kanaanilaisten kaupunkivaltioiden maahan. Thutmoseksesta alkaa koko myöhäspronssikauden kestänyt egyptiläisten hegemonia Kanaanin maassa. Sisakin aikana se puolestaan on jo menetetty.

Joosuan kirjan tilanne poikkeaa melkoisesti edellisistä. Kun egyptiläiset tekstit oli kirjoitettu samoihin aikoihin kuin niistä kertovat tapahtumat, Joosuan teksti on paljon tapahtuma-aikaa myöhäisempi. Se kuuluu ns. Deuteronomistiseen historiateokseen, jonka kokonpano ajoitetaan yleensä 500-luvulle eKr. Tutkimuksessa on kuitenkin pidetty selvänä, että se sisältää paljon vanhempia traditioita. Kuinka vanhoja, siihen on eksegetiikan keinoin vaikea vastata. Nyt koetamme sitä arkeologian keinoin. Perinteisesti Joosuan kirjan tapahtumat on sijoitettu myöhäspronssikauden ja rautakauden taitteeseen eli 1200–1100 -luvulle eKr. Tuolloinen maailmantilanne puoltaa tätä ajoitusta, sillä se oli pienten kansallisvaltioiden syntyä Lähi-idässä. Egyptin hegemonia oli murtumassa, merikansojen vaellus aiheutti levottomat olot ja monet pikkukansat lujittivat identiteettiään ja muodostuivat vähitellen omiksi kuningaskunnikseen.

Olen tutkimuksessani lähtenyt siitä, että Joosuan kirjan teksti kuvaa tätä aikakautta, vaikka siinä on samalla selvästi nähtävissä myöhemmän ajan vaikutusta. Joosuan kaupunkiluettelossa on 29 tunnistettavaa paikkakuntaa. Sekä Joosuan teksti että erityisesti Tuomarien kirjan ensimmäisen luvun teksti antaa ymmärtää, että israelilaisten tultua maahan kaikkia kaupunkeja ei suinkaan heti valloitettu. Näyttää ilmeiseltä, että valloitetuiksi kaupungeiksi mainitaan keskeisellä vuoristoalueella sijanneet kaupungit, kun taas

rannikkoalueen, Jisreelin laakson ja monet Sefelan alueen kaupungit jäivät aluksi valloittamatta. Niinpä olen tutkinut erikseen toisaalta ns. valloitetut kaupungit ja toisaalta ns. valloittamatta jääneet kaupungit. Olen pyrkinyt selvittämään, millainen kulttuuri kullakin alueella vallitsee ja milloin se vaihtuu toiseksi. Välttääkseni lyömästä lukkoon asukkaiden etnistä taustaa olen kutsunut rannikolla ja Jisreelissä esiintyvää asutusta nimellä ”rannikkotasankokulttuuri” (Coastal Plain culture) ja maan keskusalueilla elänyttä väestöä nimellä ”vuoristoalueen kulttuuri” (Hill Country culture). Lisäksi olen erottanut filistealaiskulttuurin (Philistine culture), jonka keramiikkatyyppi on varsin selvästi muista poikkeavaa.

Ns. valloitetuja kaupunkeja on yhteensä 19, joista 12:ssa on tehty arkeologisia kaivauksia ja 7:ssä survey-tutkimus. Useimmissa näistä 19:stä on ollut rannikkotasankokulttuuriin kuuluva asutus myöhäspronssikaudella. Aista ja Aradista tällainen puuttuu ja muutaman sijainti tai asutus on epävarma. Kaikissa kohteissa rannikkotasankokulttuuri päättyy rautakauden alkaessa ja useimmissa tilalle tulee vuoristoalueen kulttuuri. Ainakin Lakisissa ja Eglonissa, mahdollisesti myös Hasorissa, väliin jää lyhyt asumaton jakso.

Ns. valloittamattomia kaupunkeja on 10. Näistä jokainen on rannikkotasankokulttuuriin kuuluvien asuttama myöhäspronssikaudella. Rautakausi I:n aikana, jolloin siis vuoristossa oli jo vaihtunut kulttuuri, näissä valloittamattomissa kaupungeissa jatkuu edelleen rannikkotasankokulttuuri. Muutamissa alkaa filistealaiskulttuuri, mutta yhdessäkään ei vuoristokulttuuri, joka puolestaan on vallitseva elementti kaikissa rautakausi II:n aikana.

Joosuan kirjasta piirtämämme kuva on siis melko paljon monimutkaisempi kuin Egyptin faraoiden sotaretkien informaatio. Selvää on, että kirjassa mainitut kaupungit ovat olleet asuttuja Joosuan aikana. Kuka niissä kulloinkin on asunut, ei ratkea lopullisesti arkeologian keinoin. Kaivaukset voivat antaa aineksia asukkaiden etnisyyden pohtimiseen, mutta yleensä tarvitaan lisäksi kirjallisia lähteitä, jotta voitaisiin varmistua asukkaiden alkuperästä. Minun tutkimukseni rannikkotasangon väkeä kutsutaan tavallisesti kanaanilaisiksi ja vuoristoalueelle tulleita israelilaisiksi, mikäli uskotaan israelilaisten historian alkavan jo rautakausi I:n aikana.

Joosuan paikkakuntien yhteenvetokaavio osoittaa, että kulttuurin muutos rannikkoalueen kulttuurista vuoristokulttuuriksi tapahtuu eri aikaan ns. valloitetuissa kaupungeissa kuin ns. valloittamattomissa kaupungeissa. Edellisen murros sijoittuu pääasiassa rautakausi I:n aikaan ja jälkimmäinen rautakausi II:n alkuun. Näin olleen Joosuan kirjan tekstin ja arkeologisten kaivausten vertaaminen antaa saman tuloksen kuin egyptiläisten tekstien vertaaminen vastaavien paikkojen arkeologiaan.

Joosuan kirjan kuvaamana aikana olemme tekemisissä pidemmän aikajakson kanssa kuin egyptiläisissä teksteissä. Ns. valloitetuja kaupunkejakaan ei ilmeisesti valloitettu kaikkia yhtä aikaa, sillä aikaero ensimmäisen ja viimeisen välillä saattaa olla pari sataa vuotta. Joosuan teksti näyttää huomioivan tämän seikan todetessaan, että ”Joosua joutui sotimaan kauan näitä kuninkaita vastaan” (Joos. 11:18). Kirjan 12. luvussa oleva valloitetujen kaupunkien yhteenveto on aivan epäilemättä laadittu aikaisintaan rautakausi II:n alussa, sillä siinä valloitetut ja valloittamattomat kaupungit ovat yhdessä luettelossa.

Ain ja Aradin kohdalla tekstin ja arkeologisen aineiston yhteensovittaminen on hankalinta. Mikäli kaupunkien identifioiminen on oikea, näyttää siltä, että Aissa ei olisi ollut ketään israelilaisten tullessa sinne ja että Arad asutettiin vasta rautakausi II:n aikana. Näistä muutamista avoimista kysymyksistä huolimatta tekstin ja kaivaustulosten vertailun kokonaiskuva muodostuu sellaiseksi, että se on hyvin sovitettavissa sekä pronssikauden ja rautakauden välisen taitteen maailmaan että Joosuan kirjan antamaan selitykseen tapahtuneista valloituksista.

Joosuan kirjan myöhäinen kirjoittamisajankohta ei siis estä sitä mahdollisuutta, että sen kuvaamat tapahtumat sijoittuisivat muutamaa sataa vuotta varhaisemmiksi. Olen tutkimuksessani viitannut uudehkoon teoriaan ns. empiirisistä malleista. Tällä tarkoitetaan sitä, että monet muinaiset tekstit, tavallisimpana esimerkkinä Gilgames-eepos, ovat kulkeneet vuosisatojen, jopa vuosituhansien ajan siten, että niissä tapahtuneet muutokset ovat

suhteellisen pieniä.

Tutkimukseni haastaa sekä egyptologiaa että raamatuntutkimusta parempaan vuorovaikutukseen tekstien ja arkeologian suhteen. Usein tekstintutkimus on ollut melko piittaamaton arkeologiasta ja arkeologeilla on ollut taipumus vähätellä tekstien merkitystä. Ilman tekstejä arkeologia on mykkää. Uusimmassa Israelin arkeologiassa vahvasti esillä oleva ns. uuden paradigman mukainen tulkinta on selvin esimerkki siitä, kuinka kauas tekstien ja arkeologian tutkimusalat voivat etäännyä toisistaan ja kuinka pahasti arkeologisten löytöjen tulkinta tällöin vääristyy.

Kun siis vertaamme Egyptin faraoiden tekstejä vastaavan ajan arkeologiaan, havaitsemme näiden kesken vastaavuutta. Tämä puoltaa sitä mahdollisuutta, että tekstit kertovat historiallisista tosiasioista. Jos asianomaisista kaupungeista ei löytyisi asutuksen jälkiä, voisimme olla varmoja tekstien fiktiivisyydestä. Joosuan kirjan laita on samalla tavoin. Tutkimukseni torjuu sen käsityksen, että arkeologian keinoin voitaisiin osoittaa maanvalloituskertomusten olevan ilman muuta epähistoriallisia. Se sen sijaan puhuu niiden historiallisen luotettavuuden puolesta.

Lopuksi voisin todeta mielenkiintoisen liittymäkohdan muinaisen Israelin historian ja maan nykyvaiheiden välillä. Varhaisin Israel asutti ensin maan vuoristoseudut ja huomattavasti myöhemmin vasta rannikkotasangon ja Jisreelinlaakson alueen. Tämän päivän kartassa tuo muinaisen Israelin ydinalue on lähes tarkalleen sama kuin Länsirannaksi kutsuttu palestiinalaisalue. Tästä syystä monet kyseisen alueen kiisteltyjen juutalaissiirtokuntien asukkaista eivät mistään hinnasta luopuisi oikeudestaan raamatulliseen perintömaahan. He ovat oikeassa siinä, että kyseessä on muinaisen Israelin ydinalue. Ovatko heidän vaatimuksensa alueen asuttamiseen muuten oikeutettuja, on aivan eri asia. Kiista kuitenkin kertoo ihmiskunnan pitkästä muistista. Muinaiset sodat ovat lähempänä meitä kuin arvaammekaan.